

İYİ YÖNETİŞİMİN SEÇİLMİŞ SOSYAL VE EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ahmet KÖSTEKÇİ* -Abdunnur YILDIZ** -Yunus GÜLCÜ*** -Mehmet Ali ÇAKIR****

Öz

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye’de iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır. Belirtilen araştırma problemi ekseninde yapılan bu çalışmada, 2004-2020 dönemi için Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye’de iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal etkileri, Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) eşbütünleşme testi ve panel AMG tahmin yöntemiyle incelenmiştir. Eşbütünleşme analiz sonuçlarına göre modellerde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Panel AMG tahmin yöntemiyle yapılan eşbütünleşme katsayı tahmin sonuçlarına göre katılım ve hesap verebilirliğin Azerbaycan’da, hükümetin etkinliği ve düzenlemelerin kalitesi göstergelerinin ise Özbekistan’da doğrudan yabancı yatırım girişini pozitif etkilediği görülmüştür. İncelenen ülkelerde politik istikrarın Azerbaycan’da, hükümetlerin etkinliğinin Türkmenistan’da ve iyi yönetim göstergelerinin tamamının Özbekistan’da insani gelişmişlik seviyesini olumlu etkileyen faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panelin geneli için elde edilen sonuçlara göre hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü göstergelerinin, insani gelişmişlik endeksi ile negatif yönlü bir ilişki içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Azerbaycan’da hesap verebilirlik ve politik istikrar, Tacikistan’da hükümetlerin etkinliği ve düzenlemelerin kalitesi ve Kırgızistan’da ise tüm iyi yönetim göstergeleri, kişi başı milli gelir düzeyini pozitif etkileyen faktörler olmuştur. İyi yönetim ile ekonomik ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin incelenen ülkeler arasında farklılık göstermesi, politik ve kurumsal faktörlerin önemini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkiye, İyi yönetim göstergeleri, Sosyal ve ekonomik göstergeler, Panel veri analizi.

Jel Kodu: F21, 01, G3

The Effects of Good Governance on Selected Social and Economic Indicators: The Case of Central Asian Turkish Republics and Türkiye

Abstract

The problem of this research is to determine whether good governance indicators are effective on economic and social indicators in the Central Asian Turkish Republics and Türkiye. In this study conducted within the scope of the stated research problem, the economic and social effects of good governance indicators in the Central Asian Turkish Republics and Türkiye for the period 2004-2020 were examined using the Banerjee and Carrion-i-Silvestre (2017) cointegration test and panel AMG estimation method. According to the cointegration analysis results, cointegration relationship has been found between the series in the models. According to the results of cointegration coefficient estimation with the panel AMG estimation method; participation and accountability have a positive effect on foreign direct investment inflows in Azerbaijan, while the effectiveness of governments and quality of regulations have a positive effect on foreign direct investment inflows in Uzbekistan. It is reached the conclusion that political stability in Azerbaijan, the effectiveness of governments in Turkmenistan and all good governance indicators in Uzbekistan are factors that positively affect the level of human development. According to the results obtained for the overall panel, accountability and rule of law indicators have a negative relationship

* Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Maliye Teorisi Anabilim Dalı, akostekci@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8485-887X>

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Maliye Teorisi Anabilim Dalı, abdunnur@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6068-3363>

*** Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Mali İktisat Anabilim Dalı, ygulcu@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8464-4721>

**** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, mehmetali.cakir@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7878-5192>

with the human development index. Accountability and political stability in Azerbaijan, effectiveness of governments and quality of regulations in Tajikistan, and all good governance indicators in Kyrgyzstan positively affect the level of per capita income. The fact that the relationship between good governance and economic and social indicators differs among the countries analyzed reflects the importance of political and institutional factors.

Keywords: Central Asian Turkic Republics, Türkiye, Good governance indicators, Social and economic indicators, Panel data analysis.

Jel Code: F21, O1, G3

1. Giriş

Yönetişim ve kalkınma arasındaki ilişki, Dünya Bankasının 1992 tarihli Yönetişim ve Kalkınma başlıklı raporuyla ön plana çıkmış (World Bank, 1992) ve bu raporda bir kavram olarak ele alınan yönetim, kalkınma için bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde gücün kullanılma biçimi olarak tanımlanmıştır. İyi yönetim ise öngörülebilir ve şeffaf bir politika oluşturma süreci, uzmanlığa dayalı bir bürokratik yapı, güçlü bir sivil toplumun varlığı ve bütün bu unsurların hukuka uygunluğunu içeren bir kavram olarak ele alınmıştır (World Bank, 1994). Son yıllarda Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Uluslararası Para Fonu ve Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Konferansı gibi uluslararası kuruluşlar yönetişimin önemini vurgulamışlardır (Huang & Ho, 2017). Dolayısıyla yönetim, ülkelerin rekabet gücünü artırmada ve halkın yaşam kalitesini iyileştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle yönetim ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, uluslararası kalkınmadaki en önemli araştırma alanlarından biridir (Grindle, 2004).

İyi yönetim, ekonomi ve siyaset biliminden kaynaklanan çok yönlü bir kavram olup kamu eylemlerinin yönetiminde ön plana çıktığı gibi ekonomik kalkınmanın stratejik perspektifinde de kullanılmaktadır. Günümüzde sınırlı genel imkânlar ve sürekli değişen bir çevrede idarenin ekonomik ve sosyal rolünün önemi, kamu yetkilileri tarafından gerçekleştirilen eylemlerin ve etkilerinin mümkün olduğunca doğru bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu anlamda iyi yönetim, etkili ve verimli kamu politikalarını yürütmek amacıyla paydaşların ortak çıkarlarının ve kamu eylem alanlarının açıklanması konusunda belirli bir anlayışı da ifade etmektedir (Khouya & Benabdelhadi, 2020).

Yönetişim veya iyi yönetime ilişkin yapılan tanımlamalar dikkate alındığında, yönetim kavramının ölçülmesine yönelik geliştirilen Küresel Yönetişim Endeksinin üç alan üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu üç alandan ilki; hükümetlerin seçimi, izlenmesi ve değiştirilmesi sürecini kapsamaktadır. İkincisi; hükümetlerin sağlam ve güçlü politikaları etkili bir şekilde belirleme, düzenleme ve uygulama kapasitesini konu edinmektedir. Üçüncüsü ise devlet ve vatandaşlar arasındaki ekonomik ve sosyal etkileşimleri yöneten kurumlara duyulan saygı olmaktadır (Özdemir & İmamoğlu, 2021; World Bank, 2021c). Küresel Yönetişim Endeksinin üzerine inşa edildiği her alana farklı iki yönetim ölçüsü karşılık gelmekte ve toplamda altı yönetim alt göstergesi oluşmaktadır (Kaufmann vd., 2010). Küresel Yönetişim Endeksinin üzerine inşa edildiği üç alan ve bu alanlara karşılık gelen altı gösterge aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Küresel yönetim göstergeleri

Küresel Yönetişim Göstergelerinin İnşa Edildiği Üç Temel Alan		
Hükümetlerin seçildiği, izlendiği ve değiştirildiği süreci	Hükümetin sağlam politikaları etkili bir şekilde formüle etme ve uygulama kapasitesi	Vatandaşların ve devletin, aralarındaki ekonomik ve sosyal etkileşimleri yöneten kurumlara saygı duyması.

Küresel Yönetişim Göstergelerinin İnşa Edildiği Üç Temel Alana Karşılık Gelen Altı Yönetim Ölçüsü

Katılım ve Hesap Verebilirlik	Siyasi İstikrar ve Şiddet Olaylarının Yokluğu	Hükümetlerin Etkinliği	Düzenleyici İşlemlerin Kalitesi	Hukukun Üstünlüğü	Yolsuzluğun Kontrolü
-------------------------------	---	------------------------	---------------------------------	-------------------	----------------------

Kaynak: Özdemir & İmamoğlu, 2021, s.120

Yönetişim, iyi işleyen bir piyasa ekonomisinin temeli ve büyüme ile kalkınmanın önemli bir bileşenidir (Al-Marhubi, 2004). İyi yönetişim, modern ekonomik kalkınmada rol oynayan kilit bir faktör olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla bir ülkenin rekabet gücünün artmasına ve ekonominin en verimli şekilde çalışmasına yardımcı olabilmektedir. İyi yönetişim, hukukun üstünlüğünü güçlendirerek etkin yönetime yönelik bir eylem olarak Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de (United Nations, 2017) desteklemektedir. Ayrıca iyi yönetişim, yüksek düzeyde üretkenlik ve yenilikçilik ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Nitekim son zamanlarda iyi yönetişim, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmada vazgeçilmez bir öncelik olarak kabul edilmektedir (Kraipornsak, 2018).

Dixit (2009), iyi yönetişimi, ekonominin işlem ve faaliyetlerini destekleyen yasal, sosyal kurum ve yapı ile ilgili olarak tanımlayarak iyi yönetişimle, piyasa ekonomisinin üç temel ön koşulunun güvence altına alındığını belirtmiştir. Bunlar; yatırımların ve tasarrufların teşviki için mülkiyet haklarının güvenliği, yapılan sözleşmelerin uygulanması ve bedavacılığın önlenmesi şeklinde tasnif edilmektedir. Buna ek olarak iyi yönetişimin, hükümetin daha iyi kararlar alma ve yasal sorumluluklarını yerine getirme noktasında teşvik edici bir güce ve özelliğe sahip olduğu ifade edilmektedir. Fukuyama (2013)'nın, hükümetin kuralları uygulama ve hizmet sağlama yeteneği olarak yönetişimi tanımlaması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Yani yönetişim anlayışına göre hükümet; insan hakları, demokratik süreç, halkın katılımı, şeffaflık ve hesap verebilirlik ile tutarlı olarak insanlara sağlaması gereken temel kamusal mal ve hizmet süreçleriyle ilgilenmelidir (Cheema, 2005).

Devletin gücünü kullanma biçiminin, ekonomik büyümenin anahtarı olarak belirlenen düzenlemelerle ilişkisi olduğunu ileri süren çalışmalar incelendiğinde, ekonomik kalkınma için bazı düzenlemelere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu düzenlemeler arasında iyi tanımlanmış mülkiyet hakları, tarafsız sözleşme uygulamaları ve istikrarlı makroekonomik koşullar yer almaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2010; Acemoğlu & Robinson, 2012; Grief, 1994; North, 1991; North & Thomas, 1973; Rodrik & Subramanian, 2003). Nitekim başlıca büyüme modellerinde beşerî sermaye ile fiziki sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin önemli belirleyicileri olarak kabul edilmesinin yanı sıra (Hall & Jones, 1999), günümüzde iyi yönetişim uygulamalarının, sosyal altyapının ve devlet politikalarının da ekonomik büyüme için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2010; Kraipornsak, 2018).

Beşerî ve fiziki sermayenin üretkenliğini artırma noktasında bir dizi temel kurum yaratan iyi yönetişim, ekonomik büyüme sürecini işlevsel kılmaktadır. Ayrıca sosyal altyapı teorisini takiben daha iyi yönetişim, ülkenin kilit kurumlarını iyileştirerek ekonomik büyüme için uygun bir dizi hükümet politikası yaratmaktadır. Bu anlamda iyileştirilmiş kurumlar ve sağlam hükümet politikaları, beşerî ve fiziki sermaye gelişimi noktasında yüksek yatırım için çekici bir ortam yaratmaktadır. Bu görüşe göre artan yatırım, fiziksel ve beşerî sermaye gelişimine katkı sağlamaktadır. Beşerî sermaye gelişimi, bireysel olarak çalışanın öğrenme süreci yoluyla edindiği bilgi, yetenek ve becerileri içermekte ve çalışan başına çıktıda artış ile sonuçlanmaktadır. Öte yandan, fiziki sermayeye yapılan yatırımlar, başlangıç durumuna kıyasla işçi başına sermayeyi artırmakta ve böylece sermaye birikimi süreci, ekonomik büyümeye öncülük etmektedir (Romer, 2001). Dolayısıyla iyi yönetişim, herhangi bir ülkede müreffeh toplum için birincil unsur olmaktadır. Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkelerde iyi yönetişimin varlığı çok daha önemli olmaktadır (Turner, 2011). Bununla birlikte altyapı, ekonomik istikrar, eğitim, hukuk sistemi, sağlık, çevre koruma, iyi bir iş ortamının yaratılması ve daha pek çok

alanda önemli bir role sahip olan iyi yönetim, gelişmiş ülkeler için de önem arz etmektedir (Boeninger, 1992; Brautigam, 1991; Landell-Mills & Seragedin, 1991).

Dunning (2002), gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımların pazar ve kaynak arayışından etkinlik arayışına geçtiğini öne sürmüştür. Bu durum, ücretler ve altyapı gibi doğrudan yabancı yatırımların geleneksel belirleyicilerinin artık nispeten daha az önemli olduğu ve yönetim ile yasal altyapı yapı gibi belirleyicilerin daha önemli hale geldiği anlamına gelmektedir (Addison & Heshmati, 2003; Noorbakhsh vd., 2001). Bu noktada hâkim görüş, iyi yönetime sahip ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekme eğiliminde oldukları yönündedir. Çünkü iyi yönetimin yokluğunda yatırımlar korunmamakta (Globerman & Shapiro, 2003) ve zayıf yönetim, maliyetleri ve belirsizliği artırmaktadır (Cuervo-Cazurra, 2008). Doğrudan yabancı yatırımların nispeten geri döndürülemez doğası nedeniyle yabancı yatırımcılar, zayıf yönetimden kaynaklanan riskleri en aza indirmek istemektedirler.

Zayıf yönetimden kaynaklanan riskler ise kapsamlı düzenlemelerin yokluğu, mülkiyet haklarının korunmasında yasal düzenlemelerin eksikliği, kural yerine takdir yetkisinin kullanılması, bürokratik zorluklar, vasıflı personel eksikliği, idari yetersizlik ve adaletsiz bir vergi sistemi olarak sıralanabilir. Bütün bu riskler rant kollama faaliyetleri için fırsatlar yaratabilmekte ve verimsizliklere neden olabilmektedir (Bellos & Subasat, 2012). Yani iyi yönetimin olmaması durumunda işletmeler işlerini korumak için ağırlıklı olarak bürokrat-siyasetçilerle iletişim kurmakta (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2002) ve böylesi bir yapı, toplumda sadece belirli bir kesim için refah artışı yaratmaktadır. Bu anlamda iyi yönetimin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu varsayımı birtakım tartışmaları beraberinde getirmiş (Al-Marhubi, 2004) ve iyi yönetim uygulamalarının ekonomik ve sosyal etkilerinin araştırılması önem kazanmıştır. Söz konusu yapılan çalışmaların sonuçları, iyi yönetim kazanımlarının ekonomik ve sosyal etkilerinin pozitif olduğuna ilişkin varsayımı desteklese de bu alanda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye özelinde yapılan çalışmaların görece olarak sınırlı olması (Özek, 2020) nedeniyle yaygın ve belirgin bir görüş bulunmamaktadır. Ayrıca Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde sosyal ve ekonomik düzlemde başarısız sonuçların alınmasında yolsuzluğun kontrolüne yönelik önlemlerin zayıflığı, hukukun üstünlüğünün temin edilememesi ve siyasal müdahalelerin bürokrasi üzerindeki etkisinin varlığı gibi etmenler önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye’de iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek araştırmanın problemi oluşturmaktadır. Belirtilen araştırma problemi ekseninde yapılan bu çalışma, Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın temel gerekçesi, özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini inceleyen çalışmaların sınırlı olmasıdır. Nitekim literatür incelendiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için çok sayıda çalışmanın yapıldığı, buna karşın 1990’lı yılların ortalarından itibaren piyasa ekonomisine geçen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile birlikte birer geçiş ekonomisi olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde iyi yönetim uygulamalarına ilişkin gelişmelerin ele alınması gerekmektedir. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Verilen temel bilgi ve varsayımlardan hareketle iyi yönetim uygulamalarının ekonomik ve sosyal etkilerinin incelendiği bu çalışmanın giriş kısmında teorik çerçeveye oluşturulmuştur. Teorik çerçeveden sonra literatür taramasına yer verilmiştir. Veri seti, model ve yöntem anlatımından sonra uygulama kısmına geçilmiş ve çalışma sonuç ile tartışma kısmıyla tamamlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Mülkiyet ve bireysel hakları koruyan etkin, tarafsız ve şeffaf bir hukuk sistemini; istikrarlı, güvenilir ve sağlam kamu kurumlarını; piyasa ekonomisini destekleyen, yolsuzluğu kontrol eden ve katılımcılığın artırılmasını sağlayan kamu politikaları gibi iyi yönetim göstergelerinin sosyoekonomik yapıyı güçlendireceği varsayılmaktadır (Kaufmann vd., 1999; Kaufmann & Kraay, 2007). Bu anlamda literatürde iyi yönetim göstergeleri ile sosyoekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma vardır. Bu çalışma sonuçlarında ulaşılan yaygın görüş, iyi yönetim göstergelerine sahip ülkelerde sosyal ve ekonomik yapının iyi yönetimden olumlu etkilendiği yönündedir. Buna karşın iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki etkisini Türkiye ve özellikle Türkiye Cumhuriyetleri özelinde inceleyen literatürün sınırlı olması nedeniyle (Özek, 2020) yaygın ve belirgin bir görüş bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu makale, iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki etkisine ilişkin literatüre katkı sağlamayı ve incelenen ülkeler için kurumsal faktörlerin keşfedilmesini amaçlamaktadır.

Kurumlar Teorisinde, kurumsal faktörlerin yatırımcı için güvenin tesis edilmesinde önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir (North, 1990). Bu anlamda iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun azaltılması gibi faktörler doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmektedir (Globerman & Shapiro, 2003). Literatürde iyi yönetim göstergelerinden kurumsal kalite ve kurumsal göstergelerin doğrudan yabancı yatırım ile ilişkisini inceleyen Habib ve Zurawicki (2002); gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri olmak üzere 89 ülke için 1996-1998 dönemini baz alarak yapmış oldukları panel regresyon analizinde, yolsuzluğun doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Globerman ve Shapiro (2003), 1995-1997 için gelişmiş ve gelişmekte olan 144 ülke veri seti ile yaptıkları çalışmada, iyi yönetim altyapısının doğrudan yabancı yatırım girişlerinde belirleyici bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Samami ve Ariani (2010), 16 Orta ve Kuzey Afrika ülkesi için 2002-2007 ve Mengistu ve Adhikary (2011) ise 15 Asya ülkesi için 1996-2007 dönemi verilerini alarak yapmış oldukları çalışmalarda yine benzer sonuçlara ulaşmış ve iyi yönetim göstergelerindeki iyileşmelerin, doğrudan yabancı yatırımları pozitif etkilediğine ilişkin kanıtlar elde etmişlerdir.

Rene Cabral vd. (2019) tarafından 2005-2015 döneminde Meksika'da 32 Eyalet için yapılan çalışmada suç ile şiddet olaylarındaki artışın, doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Khushnood vd. (2020) tarafından 1996-2017 dönemine ilişkin veriler kullanılarak Pakistan için yapılan ARDL analiz sonuçları; siyasi istikrarın, hukukun üstünlüğünün, devletin düzenleyici işlevinin ve hükümetin etkinliğinin doğrudan yabancı yatırım üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ofori ve Asonngu (2021) Sahra Altı Afrika ülkeleri için 1990-2020 dönemi verileri ile yaptıkları çalışmada; doğrudan yabancı yatırım, iyi yönetim ve kapsayıcı büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Sabit etkiler ve sistem GMM tahmin yöntemi ile yapılan çalışma sonuçları, incelenen ülkelerde doğrudan yabancı yatırım ve iyi yönetimin kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermiştir. Ancak elde edilen bu yaygın bulguların aksine farklı sonuçların elde edildiği çalışmalar da mevcuttur. Bu anlamda Subasat ve Bellos (2013), 18 Latin Amerika ülkesi için 1985-2008 dönemine ilişkin verilerle yaptıkları çalışmada, zayıf yönetimin Latin Amerika'da doğrudan yabancı yatırımları artırdığına ilişkin kanıtlar elde edilmiştir. Araştırmacılar tarafından ulaşılan bu sonuç, zayıf bir yönetim yapısının çok uluslu şirketlere rant kollama faaliyetleri için uygun bir ortam sağlayabildiği şeklinde yorumlanmıştır.

Brautigam (1991) ve Kaufmann vd. (1999) tarafından yapılan erken dönem çalışmalarda, iyi yönetimin kalkınma ile yakın bir ilişki içinde olduğu ve iyi yönetimin daha iyi kalkınma sonuçları için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer çalışmada Sameti vd. (2012), 2000-2009 dönemini baz alarak Güneydoğu Asya Ülkeleri için yaptıkları çalışmada iyi yönetim göstergeleri ve insani

gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre siyasi istikrar, şiddetin yokluğu, hükümetin etkinliği, düzenleyici işlemlerin kalitesi ve hukukun üstünlüğü gibi faktörlerin insani gelişme endeksi üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ahmad ve Saleem (2014) 168 ülke veri seti ile yaptıkları çalışmada, iyi yönetim ve insani gelişme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarında hükümet etkinliği, siyasi istikrar, yolsuzluğun kontrolü ve düzenleyici işlemlerdeki iyileşmelerin, insani gelişme üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğuna dair kanıtlara ulaşımlardır. 46 Sahra Altı Afrika ülkesi için 1996-2014 döneminde iyi yönetim ve insani gelişme ilişkisini inceleyen Davis (2017), yine benzer sonuçlara ulaşımlı ve iyi yönetimin, insani gelişme performansındaki iyileşmede pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Tsegaw (2020) tarafından 49 Afrika ülkesi için 2000-2018 dönemi verileri kullanılarak yapılan çalışmada, iyi yönetim göstergeleri ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Panel regresyon analizi ile gerçekleştirilen çalışma sonuçları; hukukun üstünlüğü, düzenlemelerin kalitesi, politik istikrar ve şiddetin yokluğu gibi göstergelerin insani gelişme endeksi ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir.

Siddiqui ve Ahmed (2009), az gelişmiş ve gelişmekte olan 42 ülke için yaptıkları çalışmada, iyi yönetimin ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişki içinde olduğuna ilişkin kanıtlar elde etmişlerdir. Han vd. (2014) tarafından 1998-2011 döneminde Asya ve Afrika ülkeleri için yapılan çalışmada, iyi yönetim ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Dinamik GMM yöntemi ile yapılan çalışma sonuçları, iyi yönetimin ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir. İyi yönetim ve ekonomik büyüme ilişkisini 16 Asya ülkesi için 1996-2016 dönemine ait verileri kullanarak inceleyen Kraipornsak (2018), iyi yönetimin kişi başı gelir artışında anlamlı bir faktör olduğu ve dolayısıyla iyi yönetimde meydana gelecek iyileşmelerin kişi başı gelir üzerinde pozitif bir etki yaratacağı sonucuna ulaşmıştır. Islam ve McGillivray (2020), 45 ülkenin 2000-2012 dönemine ilişkin verilerini kullanarak sistem GMM tahmin yöntemi ile yaptıkları çalışmada, servet eşitsizliğinin ekonomik büyüme ile negatif ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşmış ve servet eşitsizliğinin büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin daha kaliteli yönetim ile hafifletildiğini belirlemişlerdir.

Al-Naser ve Hamdan (2021), 1996-2019 dönemini baz alarak 6 Körfez İşbirliği Konseyi ülkesi için yaptıkları benzer bir diğer çalışmada; iyi yönetim göstergelerinin yanı sıra işgücü, petrol fiyatları, enflasyon, nüfus, insani gelişme endeksi gibi değişkenler de kullanılarak bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada, hükümet etkinliği ve devletin düzenleyici işlemlerin kalitesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşımlmıştır. Özek (2020), 2002-2018 dönemini baz alarak Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri için iyi yönetim göstergelerinden politik istikrar ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini, VAR nedensellik ile Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testleri yardımıyla incelemiştir. Nedensellik testi sonuçlarına göre, panelin geneli için kişi başına gayri safi yurtiçi hasıladan siyasi istikrara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Bireysel sonuçlara göre ise Azerbaycan'da siyasi istikrardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Almohammed ve Ekşi (2021) tarafından 2002-2018 dönemi verileri alınarak 25 yükselen piyasa ekonomisi için yapılan çalışmada; iyi yönetim, çalışma çağındaki nüfus, doğrudan yabancı yatırım girişi, enflasyon ve büyüme ilişkisi incelenmiştir. GMM tahmin sonuçlarına göre iyi yönetim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemli olmadığına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Mira ve Hammadache (2017), gelişmekte olan 45 ülke için 1996-2011 döneminde iyi yönetim göstergeleri, enflasyon, ihracat, eğitim gibi değişkenlerin büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Panel veri analiz sonuçlarına göre iyi yönetim göstergeleri ve büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Farklı ülke, dönem ve yöntemlerin çalışıldığı literatürde farklı sonuçlara ulaşılma ile birlikte ulaşılan yaygın sonuç, iyi yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımları, insani gelişme

seviyesini ve kişi başı milli geliri pozitif etkilediği yönündedir. Bu noktada bir fikir birliğinin sağlandığı söylenebilir. Ancak iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerindeki etkisini Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri özelinde inceleyen literatürün geniş olmaması (Özek, 2020) nedeniyle yaygın ve belirgin bir görüş bulunmamaktadır. Ayrıca ülke grubu olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin seçilme nedeni, kötü yönetişimin özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde kalıcı bir sorun olması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra verilen bağımsızlık ve piyasa ekonomisine geçilmesi vaatlerine rağmen bu ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi engelleyen bir dizi yönetsel sorunların çözüme kavuşturulmamasıdır. Dolayısıyla bu makale, Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için iyi yönetim göstergelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler üzerindeki etkisine ilişkin sınırlı literatüre katkı sağlamayı, iyi yönetim uygulamalarına ilişkin yetkinlikleri incelemeyi ve incelenen ülkeler için kurumsal faktörlerin keşfedilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışmada, panelin geneline ait sonuçlarla birlikte bireysel sonuçları veren güncel analiz yöntemlerinin kullanılmış olması da çalışmayı özgün kılmaktadır.

3. Veri Seti, Model, Yöntem ve Araştırma Etiği

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan), Tacikistan ve Türkiye'de yönetim kalitesi endekslerinin veya diğer bir ifade ile iyi yönetim endekslerinin seçili göstergeler üzerindeki etkilerini analiz edebilmek için 7 ülkenin 2004-2020 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmaya, Türk dünyası kavramının dışında kalan ancak ortak tarihi, dini ve kültürel özelliklere sahip olan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile coğrafi olarak komşu olan Tacikistan'da (Hanayı, 2019) dâhil edilmiştir. Analizlerin, iyi yönetim göstergelerinin yayınlanmaya başlandığı 1996 yerine 2004 yılından başlatılmasının nedeni, Türkmenistan'a ait veri eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu veriler aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 2. Analizde kullanılan veriler

Bağımlı Değişkenler (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler)		
Veri	Açıklama	Kaynak
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Foreign Direct Investment: FDI)	Ülkeye yatırım amacıyla gelen yabancı sermaye miktarıdır. Serinin doğal logaritması alınarak analizlerde kullanılmıştır. Veri, 2017 sabit yıl için reel hale getirilmiştir.	World Bank (2021a)
İnsani Gelişmişlik Endeksi (Human Development Index: HDI)	Ülke vatandaşlarının ortalama yaşam süresi, eğitim ve kişi başı gayri safi milli gelir endekslerinin ağırlıklandırılmasıyla oluşturulan bir endekstir. Daha yüksek yaşam süresi, eğitim düzeyi ve kişi başı gayri safi milli gelir, daha yüksek insani gelişme düzeyini ifade etmektedir. (0-1) arasında değer alan bu veriler, 100 ile çarpılarak (0-100) arasında değişen bir endeks haline getirilmiş, doğal logaritması alınarak analizlerde kullanılmıştır.	United Nations Development Programme (2021)
Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Gross Domestic Product Per Capita: GDPPC)	Satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (USD) verileridir. Bu değerlerin doğal logaritması alınarak analizlerde kullanılmıştır. Veri, 2017 sabit yıl için reel hale getirilmiştir.	World Bank (2021b)
Açıklayıcı Değişkenler (Yönetim Kalitesi Endeksleri)		
Katılım ve Hesap Verebilirlik (Voice and Accountability: VA)	Ülke vatandaşlarının kendi hükümetlerini seçme, ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğüne sahip olma dereceleri ve o ülkede özgür medyanın varlığına ilişkin seviyeyi göstermektedir.	World Bank (2021c)
Siyasal İstikrar ve Şiddetin/Terörizmin Yokluğu (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism: PS)	Siyasi istikrarın varlığı, ülkede şiddet ve terör olaylarının yokluğu seviyelerini göstermektedir.	World Bank (2021c)

Hükümet Etkinliği (Government Effectiveness: GE)	Kamu hizmetlerinin kalitesini, sivil hizmetlerin niteliğini, ülkenin bağımsızlığına yönelik siyasi baskıları, hükümetlerin politika oluşturma ve uygulama kalitesini ve ülkeyi yönetenlerin bu politikalara olan bağlılığının derecesini göstermektedir.	World Bank (2021c)
Devletin Düzenleme İşlevindeki Kalite (Regulatory Quality: RQ)	Hükümetlerin, özel sektörün gelişimine izin veren ve teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler hazırlama ve uygulama kabiliyetine ilişkin algıları temsil etmektedir.	World Bank (2021c)
Yolsuzluğun Kontrolü (Control of Corruption: CC)	Küçük ve büyük yolsuzluk biçimleri dâhil olmak üzere, kamu gücünün özel kazanç için ne ölçüde kullanıldığını ve devletin, seçkinler ve özel çıkarlar gurupları tarafından ne kadar istismar edildiğini göstermektedir.	World Bank (2021c)
Hukukun Üstünlüğü (Rule of Law: RL)	Sözleşmeleri uygulamanın, mülkiyet haklarının korunma derecesinin, polis ve mahkemelerin kalitesinin yanı sıra suç ve şiddet olayları olasılığına ilişkin algıları temsil eder.	World Bank (2021c)

Açıklayıcı değişken olarak kullanılan endeksler, -2,5 ile 2,5 arasında değerler alabilmektedir. Endeks değerinin -2,5'e yaklaşması, iyi yönetişimde kötüleşmenin yaşandığını, 2,5'e yaklaşması ise iyileşmenin olduğunu göstermektedir.

Veri setinde yer alan bağımlı değişkenler ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ikili ilişkileri önsel olarak görebilmek için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon matrisi

	FDI	HDI	GDPPC	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
FDI	1								
HDI	0.50 (0.00)	1							
GDPPC	0.77 (0.00)	0.65 (0.00)	1						
VA	0.50 (0.00)	0.29 (0.00)	0.31 (0.00)	1					
PS	0.013 (0.85)	0.18 (0.04)	0.19 (0.03)	-0.34 (0.00)	1				
GE	0.66 (0.00)	0.59 (0.00)	0.66 (0.00)	0.67 (0.00)	-0.20 (0.02)	1			
RQ	0.55 (0.00)	0.48 (0.00)	0.46 (0.00)	0.86 (0.00)	-0.27 (0.00)	0.84 (0.00)	1		
CC	0.72 (0.00)	0.47 (0.00)	0.64 (0.00)	0.75 (0.00)	-0.33 (0.00)	0.89 (0.00)	0.78 (0.00)	1	
RL	0.72 (0.00)	0.57 (0.00)	0.69 (0.00)	0.76 (0.00)	-0.21 (0.01)	0.93 (0.00)	0.86 (0.00)	0.94 (0.00)	1

Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

Tablo 3 incelendiğinde; doğrudan yabancı yatırımlarla en yüksek ilişkiye sahip olan değişkenin 0.77 ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla, 0.72 ile yolsuzluğun kontrolü ve hukukun üstünlüğü olduğu görülmektedir. Bu durumda doğrudan yabancı yatırım modeline kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın da eklenmesi yararlı olacaktır. Çok uluslu şirketler, yatırım yapacakları ülkelerde yetişmiş işgücünün varlığını önemsedikleri (Zhang-Markusen, 1999) için insani gelişme endeksinin de doğrudan yabancı yatırım modeline eklenmesine karar verilmiştir. Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ile doğrudan yabancı yatırım ve insani gelişim düzeyi arasında yakın etkileşimler olduğunun görülmesi, Rostow'un Büyük İtiş Teorisi'nde yabancı yatırımların ekonomik büyümenin itici bir gücü olarak kabul edilmesi (Rostow, 1966) ve içsel büyüme modellerinde beşerî sermayenin ekonomik büyümenin en önemli dinamiği olarak görülmesi (Lucas, 1988; Romer, 1994) gibi nedenlerle doğrudan yabancı yatırımlar ve insani gelişme endeksi, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla modelinde birer ek açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

3. 2. Ekonometrik Modeller

Çalışmada, İyi Yönetişim Göstergelerinin veya diğer bir ifade ile Yönetim Kalitesi Endekslerinin (YKE); FDI, HDI ve GDPPC üzerindeki etkilerini analiz edebilmek için literatürde; Acet vd. (2020), Almohammed ve Ekşi (2021), Al-Naser ve Hamdan (2021), Mengistu ve Adhikary (2011), Subasat ve Bellos (2013) ile Tsegaw (2020) tarafından yapılan çalışmalar izlenerek kurulan ekonometrik modeller aşağıda yer almaktadır:

$$FDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDPPC_{it} + \beta_2 HDI_{it} + \beta_3 YKE_{it} + e_{it} \quad (1)$$

$$HDI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 GDPPC_{it} + \alpha_2 YKE_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$GDPPC_{it} = \delta_0 + \delta_1 FDI_{it} + \delta_2 HDI_{it} + \delta_3 YKE_{it} + v_{it} \quad (3)$$

Bu modellerde yer alan iyi yönetim endeksine ait altı farklı alt gösterge, her bir modele ayrı ayrı eklenmiştir. Böylece çalışmada 18 farklı model kullanılmıştır. Bunlardan Model 1-Model 6 bağımlı değişkenin FDI olduğu ilk modelin, Model 7-Model 12 bağımlı değişkenin HDI olduğu ikinci modelin ve Model 13-Model 18 ise bağımlı değişkenin GDPPC olduğu üçüncü modelin alt versiyonlarını göstermektedir. Modellerin alt versiyonlarında YKE yerine sırasıyla VA (Katılım ve Hesap Verebilirlik), PS (Politik İstikrar), GE (Hükümet Etkinliği), RQ (Devletin Düzenleme İşlevindeki Kalite), CC (Yolsuzluğun Kontrolü) ve RL (Hukukun Üstünlüğü) değişkenleri gelmektedir.

3.3. Yöntem

Çalışmada, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı; Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) ölçekli LM_G testi, Pesaran (2004) LM_{CD} testi ve Baltagi vd. (2012) sapması düzeltilmiş LM_{BC} testiyle incelenmiştir. Modellerde yer alan eğim katsayılarının homojenliği, Swamy (1970) Delta Testi ($\hat{\Delta}$) ve Pesaran ve Yamagata (2008) düzeltilmiş Delta Testi ($\hat{\Delta}_{Adj}$) ile analiz edilmiştir. Serilerin durağanlığı, Pesaran (2007), CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) ikinci kuşak birim kök testiyle incelenmiştir. Modellerde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) eşbütünleşme testiyle incelenmiştir. Eşbütünleşme katsayıları tahmini ise Eberhard ve Bond (2009) panel AMG (Augmented Mean Group) yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) tarafından önerilen eşbütünleşme testi, hem güçlü hem de zayıf yatay kesit bağımlılığı, heterojenlik ve durağan olmayan panel verileri koşullarında güçlü sonuçlar üretmektedir. Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) eşbütünleşme analizi ile kısa-uzun dönem CS-ARDL (Cross-Section Augmented Auto-regressive Distributed Lags) sonuçları elde edilmekte ve söz konusu eşbütünleşme testinde sağlamlık kontrolü için AMG ve CCEMG kullanılmaktadır (Banerjee & Carrion-i-Silvestre, 2017). Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen panel AMG yönteminde ise yatay kesitler arasındaki bağımlılık göz önünde bulundurulurken aynı zamanda panelin geneline ait sonuç ve bireysel katsayılar ağırlıklandırılarak ortalama grup etkisi hesaplanmaktadır. Ayrıca AMG tahmin yaklaşımında yatay-kesit birimlere ait regresyonlardaki ortak dinamik etkiler yardımıyla yatay-kesit bağımlılığı problemi altında standart hatalar da doğru tahmin edilmektedir (Eberhardt & Bond, 2009).

3.4. Araştırma Etiği

Bu araştırmanın tüm aşamalarında bilimsel etik ve ahlak ilkelerine riayet edilmiş ve elde edilen sonuçlar objektif ve bilimsel bir şekilde çalışmaya aktarılmıştır. Çalışmada yararlanılan kaynakların tamamı hem metin içinde hem de kaynakça kısmında belirtilmiştir.

4. Metodoloji ve Uygulama

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay kesit bağımlılığı, esasında panele dâhil edilen ülkelerden biri üzerine gelen bir şokun, diğer ülkeleri de etkilediğini ifade etmektedir. Breusch ve Pagan (1980), bunu test edebilmek için LM testini geliştirmiştir. LM, N görece küçük ve T yeterince büyük olduğunda geçerli iken N ve T çok büyük olduğunda zayıf kalabilmektedir. Pesaran (2004) bu durum için LM_S testini geliştirmiştir. Pesaran (2004), N yeterince büyük, fakat T görece küçük olduğunda LM_S testinde boyut bozulması sorunu meydana geldiğini tespit ederek, bu sorunu çözebilmek için LM_{CD} testini geliştirmiştir. Baltagi vd. (2012), LM testlerindeki asimptotik sapmaları da düzelterek LM_{BC} test istatistiğini elde etmiştir. Bu testlerin H₀ hipotezi: “Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindedir. Çalışmada LM, LM_S, LM_{CD} ve LM_{BC} testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları

	LM	LM _S	LM _{CD}	LM _{BC}
FDI	46.80*** (0.00)	3.98*** (0.00)	4.45*** (0.00)	3.76*** (0.00)
HDI	15.67*** (0.00)	15.67*** (0.00)	7.10*** (0.00)	15.45*** (0.00)
GDPPC	293.09*** (0.00)	41.98*** (0.00)	17.07*** (0.00)	41.76*** (0.00)
VA	161.71*** (0.00)	21.71*** (0.00)	0.65 (0.51)	21.49*** (0.00)
PS	79.08*** (0.00)	8.96*** (0.00)	3.14*** (0.00)	8.74*** (0.00)
GE	77.49*** (0.00)	8.71*** (0.00)	3.86*** (0.00)	8.49*** (0.00)
RQ	67.22*** (0.00)	7.13*** (0.00)	1.84*** (0.00)	6.91*** (0.00)
CC	98.28*** (0.00)	11.92*** (0.00)	-0.06 (0.94)	11.70*** (0.00)
RL	107.53*** (0.00)	13.35*** (0.00)	2.40** (0.01)	13.13*** (0.00)

*** ve **, %1 ve %5 güvenilirlik düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’teki olasılık değerleri 0.05’ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmiş ve bu ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğuna karar verilmiştir. Bu durum, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin 1990 öncesi dönemde aynı siyasi birlik içinde yer almış olmaları, günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu’nun birer üyesi olmaları, aynı coğrafi bölgeyi paylaşmaları ve Türkiye ile olan tarihi, dini ve etnik bağları nedeniyle olduğu değerlendirilmektedir.

4.2. Homojenite Testi

Modellerde yer alan eğim katsayılarının homojenliğini test etmeye yönelik ilk yöntem, Swamy (1970) tarafından geliştirilen Delta Testidir ($\hat{\Delta}$). Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy (1970) testinin büyük örnekleme güçlü olmasına rağmen küçük örneklemlerde sapmaların düzeltilmesinin gerektiğini ifade ederek, Düzeltilmiş Delta ($\hat{\Delta}_{Adj}$) Testini geliştirmişlerdir. Delta testlerinin H₀ hipotezi: “Tüm ülkelerde eğim katsayıları homojendir” şeklindedir. Çalışmada Delta testleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Homojenite testi sonuçları

Modeller	$\hat{\Delta}$ Testi	$\hat{\Delta}_{Adj}$ Testi	Modeller	$\hat{\Delta}$ Testi	$\hat{\Delta}_{Adj}$ Testi	Modeller	$\hat{\Delta}$ Testi	$\hat{\Delta}_{Adj}$ Testi
Model 1	4.17*** (0.00)	4.57*** (0.00)	Model 7	7.90*** (0.00)	8.65*** (0.00)	Model 13	6.01*** (0.00)	6.58*** (0.00)
Model 2	4.18*** (0.00)	4.85*** (0.00)	Model 8	7.21*** (0.00)	8.42*** (0.00)	Model 14	5.92*** (0.00)	6.04*** (0.00)
Model 3	4.02*** (0.00)	4.41*** (0.00)	Model 9	7.11*** (0.00)	8.33*** (0.00)	Model 15	6.37*** (0.00)	6.92*** (0.00)

Model 4	3.97*** (0.00)	4.14*** (0.00)	Model 10	6.25*** (0.00)	6.85*** (0.00)	Model 16	8.18*** (0.00)	8.94*** (0.00)
Model 5	4.42*** (0.00)	4.99*** (0.00)	Model 11	8.42*** (0.00)	8.95*** (0.00)	Model 17	7.06*** (0.00)	7.45*** (0.00)
Model 6	5.02*** (0.00)	5.62*** (0.00)	Model 12	4.38*** (0.00)	4.95*** (0.00)	Model 18	6.33*** (0.00)	6.97*** (0.00)

***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'teki olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve tüm modellerde yer alan eğim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir. Bu durumda, panelin geneline ait elde edilecek sonuçlardan ziyade, her bir ülkeye ait bireysel sonuçların elde edilmesi ve yorumlanması gerekmektedir.

4.3. Panel Birim Kök Testi

Çalışmada ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı görüldüğü için birim kök sınamasının ikinci nesil panel birim kök testlerinden biriyle yapılması gerekmektedir. Bu testler arasında Pesaran (2007), CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) testi hem panelin geneline ait sonucu hem de yatay kesitlere ait bireysel sonuçları üretebiliyor olması yönüyle öne çıkmaktadır. Bu yöntemde önce her bir ülkeye ait CADF test istatistikleri hesaplanmakta, daha sonra aşağıdaki denklem kullanılarak panelin geneline ait CIPS istatistiği elde edilmektedir:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (4)$$

CADF ve CIPS testlerinin H_0 hipotezi: “Seri birim köklüdür” şeklindedir. Çalışmada panel birim kök testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Panel birim kök testi sonuçları

	Serilerin Düzey Değerleri İçin Elde Edilen Sonuçlar								
	FDI	HDI	GDPPC	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
Azerbaycan	-3.67*	-2.00	-2.70	-1.79	-2.57	-2.29	-3.72*	-5.07***	-3.33
Kazakistan	-4.43**	-2.76	-2.94	-2.74	-3.13	-2.44	-2.07	-1.77	-2.52
Kırgızistan	-2.44	-2.28	-2.51	-0.87	-1.58	-2.00	-2.08	-2.50	-3.23
Özbekistan	-4.34	-2.51	-3.99*	-1.04	-4.05	-1.97	-1.80	-3.39	-2.31
Tacikistan	-1.63	-2.76	-3.15	-0.91	-3.05	-1.04	-1.58	-0.30	-1.30
Türkiye	-2.23	-2.71	-2.39	-4.35**	-1.25	-1.16	-2.66	-0.30	-1.28
Türkmenistan	-3.06	-1.68	-2.63	-2.26	-2.66	-1.37	-1.59	-1.80	-1.24
CIPS	-2.54	-2.39	-2.09	-1.99	-2.61	-1.75	-2.21	-2.16	-2.17
	Serilerin Birinci Farkları İçin Elde Edilen Sonuçlar								
Azerbaycan	-5.15**	-3.09*	-3.33**	-5.51***	-3.60**	-2.81*	-3.45**	-3.69*	-3.35**
Kazakistan	-7.51***	-3.13**	-5.79***	-4.08*	-4.01*	-3.83**	-2.37*	-3.79*	-3.63**
Kırgızistan	-3.91*	-2.53*	-3.89*	-4.00*	-5.57***	-5.03**	-2.73*	-3.13**	-4.25**
Özbekistan	-5.40**	-2.64*	-4.68**	-2.07*	-5.50***	-4.75**	-2.12*	-4.53**	-5.84***
Tacikistan	-2.76*	-3.18**	-4.29**	-6.45***	-4.86**	-2.40*	-4.17**	-4.65**	-2.51*
Türkiye	-4.55**	-2.80*	-2.79*	-6.21***	-2.69*	-2.36*	-2.47*	-4.35**	-3.40**
Türkmenistan	-4.47**	-2.06*	-3.23**	-6.78***	-4.62**	-2.12*	-2.50*	-4.22**	-3.39**
CIPS	-4.68***	-2.77*	-3.86***	-4.87***	-4.41***	-3.19**	-2.83*	-4.05***	-3.77***
	CADF İçin Kritik Değerler			CIPS İçin Kritik Değerler					
	%1	%5	%10	%1	%5	%10			
	-5.44	-4.17	-3.64	-3.24	-2.93	-2.76			

Kritik değerler CADF için; Pesaran (2007: 276) Tablo Ic'den, CIPS için Pesaran (2007: 281) Tablo IIc'den alınmıştır. ***, ** ve *; ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Testte sabitli ve trendli model kullanılmıştır.

Tablo 6'daki bulgular, Pesaran (2007: 276-281) tablolarından alınan kritik değerlerle karşılaştırıldığında; sınırlı sayıda serinin düzeyde, serilerin çoğunun birinci farkta durağan oldukları, panelin geneli için hesaplanan CIPS istatistiklerine göre ise bütün serilerin birinci farkta durağan hale geldikleri görülmektedir. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadıkları için Granger ve Newbold (1974)'e göre, sonraki analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılabilir. Bundan kaçınabilmek için Engle ve Granger (1987)'e göre öncelikle eşbütünleşme testi yapılması gerekmektedir.

4.4. Panel Eşbütünleşme Testi

Çalışmada, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için kullanılacak eşbütünleşme testinin de bu durumu göz önünde bulunduran ikinci nesil panel eşbütünleşme testlerinden biri olması gerekmektedir. Bu konuda geliştirilen ilk testler panelin geneline ait sonuçları üretebilmekte, ülkelere ait eşbütünleşme testi sonuçlarını rapor edememektedir. Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) tarafından geliştirilmiş CADFC (Cross-Section Augmented Dickey-Fuller Cointegration) testi hem bireysel hem de toplu sonuçları verebilmesi yönüyle plana çıkmaktadır. Yazarlar, Pesaran (2007) ve Pesaran vd. (2013) çalışmalarını takip ederek aşağıdaki modelleri kurmuşlardır:

$$y_{i,t} = D_{i,t} + x'_{i,t}\beta_i + \zeta_{i,t} \quad (5)$$

$$\zeta_{i,t} = \theta_i\zeta_{i,t-1} + f'_t\lambda_i + \epsilon_{i,t} \quad (6)$$

Burada $D_{i,t}$; deterministik bileşenleri, f_t ; ($r \times 1$) ölçütünde bir I(0) ortak faktörler vektörünü, $\epsilon_{i,t}$; I(0) iid dağılımına sahip hata terimlerini göstermektedir. Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) Denklem (5)'i yeniden düzenleyerek Denklem (7)'yi elde etmişlerdir:

$$\tilde{y}_{i,t} = D_{i,t} + v_{i,t} \quad (7)$$

Buradan bireysel eşbütünleşme test istatistiklerini ($t_{\hat{\alpha}_{i,0}}$) elde edebilmek için Denklem (8)'i elde etmişlerdir:

$$\Delta \hat{v}_{i,t} = \alpha_{i,0}\hat{v}_{i,t-1} + \sum_{j=1}^p \alpha_{i,j}\Delta \hat{v}_{i,t-j} + \varphi_i\bar{v}_{t-1} + \sum_{j=0}^p \kappa_{i,j}\Delta \bar{v}_{t-j} + u_{i,t} \quad (8)$$

Panelde bir tane ortak faktörün olması durumu için ise Denklem (9)'u türetmişlerdir:

$$\Delta \hat{v}_{i,t} = \alpha_{i,0}\hat{v}_{i,t-1} + \sum_{j=1}^p \alpha_{i,j}\Delta \hat{v}_{i,t-j} + \varphi'_i\bar{A}_{t-1} + \sum_{j=0}^p \kappa'_{i,j}\Delta \bar{A}_{t-j} + u_{i,t} \quad (9)$$

Burada $\bar{A}_t = (\bar{v}_t, \bar{x}_{1,t}, \dots, \bar{x}_{k,t})'$ şeklindeki yatay kesit ortalama genişletilmiş $k + 1$ ortak faktörlerini ifade etmektedir (Banerjee & Carrion-i-Silvestre, 201). Denklem (9)'un tahmini sonucunda $\alpha_{i,0}$ 'a ait t istatistikleri, bireysel eşbütünleşme test istatistikleri ($CADFC_i$) olmaktadır. Buradan panelin geneline ait eşbütünleşme test istatistiği Denklem (10) yardımıyla elde edilmektedir:

$$CADFC_p = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_{\hat{\alpha}_{i,0}} \quad (10)$$

Testin H_0 hipotezi: “Seriler arasında eşbütünleşme yoktur” şeklindedir. Bu çalışmada CADFC panel eşbütünleşme testi yapılarak bireysel ve toplu eşbütünleşme testi sonuçları üretilmiş ve sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Panel eşbütünleşme testi sonuçları

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkiye	Türkmenistan	CADFCp
Model 1	-0.89	2.41	-6.61***	-18.38***	-4.46**	-10.51***	-3.71*	-6.02**
Model 2	-2.60	-3.15	-7.29***	-21.33***	-1.56	16.53	-9.49***	-4.12**
Model 3	-6.14***	-5.02**	-2.45	-9.06***	-0.93	-1.62	-4.59**	-4.26**
Model 4	-5.20**	-6.33***	0.20	-40.63***	-3.23	-3.43	-12.49***	-10.16**
Model 5	-3.15	-6.55***	-17.14***	-127.12***	-7.68***	-9.52***	-24.65***	-27.97**
Model 6	-2.28	-22.62***	-22.48***	-150.18***	-2.82	-0.91	-26.01***	-32.47**
Model 7	-6.43***	-8.19***	-20.49***	-41.63***	-8.28***	-26.75***	-3.20	-16.43**
Model 8	-565.91***	2.26	-19.27***	-15.22***	-7.85***	-31.34***	-3.22	-91.51**
Model 9	-4.58**	-4.16**	-27.10***	-21.53***	-13.40**	-15.12***	-8.83***	-13.53**
Model 10	-7.36***	2.86	-18.00***	-21.01***	-19.94***	-36.93***	-22.22***	-17.51**
Model 11	-14.58***	-3.74*	-25.49***	-25.35***	-6.12***	5.46	4.08	-9.39**
Model 12	-17.06***	-6.73***	-18.37***	-16.56***	-19.49***	-1.75	6.61	-10.47**
Model 13	-39.54***	-21.30***	-12.32***	-5.36**	-10.71***	-22.51***	-9.32***	-17.29**
Model 14	-19.14***	-9.22***	-3.64*	-9.02***	-40.19***	-8.14***	2.18	-12.45**
Model 15	-4.81**	-10.59***	-13.21***	-2.35	2.16	-13.28***	-17.99***	-8.58**
Model 16	-16.40***	-11.36***	-4.40**	-6.84***	-25.89***	-23.13***	-26.14***	-16.31**
Model 17	1.24	-1.42	1.06	-11.02***	-50.92***	-12.85***	2.40	-10.21**
Model 18	-13.88***	-9.87***	-10.41***	-5.35**	-7.90***	-20.63***	-21.91***	-12.85**
CADFCi İçin Kritik Değerler		CADFCp İçin Kritik Değerler						
%1	%5	%10	%5	%10				
-5.44	-4.17	-3.64	-2.51	-2.41				

Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) bireysel test istatistiklerini (*CADFCi*) karşılaştırabilmek için gerekli olan kritik değerlerin Pesaran (2007: 276) Tablo Ic'den alınmasını önermiştir. Panelin geneline ait *CADFCp* kritik değerleri Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017) Tablo III'ten alınmıştır. ***, ** ve *; modelde yer alan değişkenler arasında sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşmenin var olduğunu göstermektedir. Banerjee ve Carrion-i-Silvestre (2017)'de *CADFCp* için %1 anlamlılık düzeyine ait kritik değerler yer almamaktadır.

Tablo 7'deki bulgulara göre, ülkeler için yapılan bireysel analizlerde ve panelin genelinde eşbütünleşme ilişkisi vardır. Bu durum, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve yapılacak panel eşbütünleşme katsayılarının tahminlerinde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmayacağını göstermektedir.

4.4. Panel Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Çalışmada, eşbütünleşme katsayılarının tahmini için Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Panel AMG yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntem, serilerdeki ortak faktörleri ve ortak dinamik etkileri göz önünde bulundurabilmekte ve hata terimiyle ilgili içsellik probleminin varlığı durumunda da kullanılabilir (Eberhardt & Bond, 2009). Bu nedenle çalışmada eşbütünleşme katsayıları Panel AMG yöntemiyle tahmin edilmiştir. Bu işlemde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı dirençli tahminler yapılmıştır. Bu analize ayrıca 2008 küresel finans krizi de kukla değişkenle (*K2008*) eklenmiştir. *K2008*; 2008 kukla değişkeninin etkilerini temsil eden kukla değişken olup, 2008 ve 2009 yıllarında 1, diğer yıllarda 0 değerlerini almaktadır. Bu durumda analizde kullanılan modeller aşağıdaki hale gelmiştir:

$$FDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDPPC_{it} + \beta_2 HDI_{it} + \beta_3 YKE_{it} + \beta_4 K2008_{it} + e_{it} \quad (11)$$

$$HDI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 GDPPC_{it} + \alpha_2 YKE_{it} + \alpha_3 K2008_{it} + u_{it} \quad (12)$$

$$GDPPC_{it} = \delta_0 + \delta_1 FDI_{it} + \delta_2 HDI_{it} + \delta_3 YKE_{it} + \delta_4 K2008_{it} + v_{it} \quad (13)$$

Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların bağımlı değişken olduğu modellere ait bulgular Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Panel eşbütünleşme katsayısı tahmini sonuçları (bağımlı değişken: FDI)

	Modeller	GDPPC	HDI	VA	PS	GE	RQ	CC	RL	K2008
Azerbaycan	Model 1									
	Model 2									
	Model 3	-0.56***(0.00)	0.11 (0.97)			-1.79** (0.02)				0.45 (0.12)
	Model 4	-0.35* (0.06)	-0.30 (0.92)				-5.74*** (0.00)			0.77*** (0.00)
	Model 5									
	Model 6									
Kazakistan	Model 1									
	Model 2									
	Model 3	-2.20*** (0.00)	1.17 (0.87)			-2.95 (0.14)				3.15*** (0.00)
	Model 4	-1.77*** (0.00)	-0.56 (0.94)				-4.14 (0.14)			2.53*** (0.00)
	Model 5	-2.18*** (0.00)	-8.70 (0.31)					-3.10 (0.22)		2.89*** (0.00)
	Model 6	-2.13*** (0.00)	-7.84 (0.29)						-4.73* (0.06)	3.25*** (0.00)
Kırgızistan	Model 1	-0.77 (0.30)	-1.94 (0.21)	0.18 (0.91)						1.15* (0.08)
	Model 2	-0.24 (0.75)	-1.80 (0.23)		-0.80 (0.51)					1.15** (0.01)
	Model 3									
	Model 4									
	Model 5	-1.44* (0.05)	-1.96 (0.18)					2.25 (0.29)		1.62** (0.01)
	Model 6	-1.09** (0.04)	-2.33 (0.11)						0.79 (0.50)	1.40** (0.01)
Özbekistan	Model 1	-1.26 (0.16)	23.02** (0.01)	-0.89 (0.35)						1.08 (0.12)
	Model 2	-1.20 (0.19)	11.30 (0.12)		0.85 (0.26)					1.24** (0.04)
	Model 3	-1.55** (0.01)	9.45* (0.09)			4.58*** (0.00)				0.99** (0.01)
	Model 4	0.95 (0.35)	-6.72 (0.56)				3.23** (0.01)			0.41 (0.46)
	Model 5	-3.09** (0.01)	29.42*** (0.00)					-5.19** (0.02)		2.30*** (0.00)
	Model 6	-2.09** (0.03)	28.42*** (0.00)						-3.54** (0.05)	2.19*** (0.00)
Tacikistan	Model 1	-4.97 (0.11)	84.13 (0.14)	7.23 (0.16)						0.53 (0.43)
	Model 2									
	Model 3									
	Model 4									
	Model 5	-0.46 (0.73)	8.07 (0.47)					2.35 (0.40)		0.50 (0.55)
	Model 6									
Türkiye	Model 1	2.96** (0.01)	-15.57** (0.04)	-5.04* (0.06)						-0.04 (0.92)
	Model 2									
	Model 3									
	Model 4									
	Model 5	1.70 (0.32)	-1.20 (0.83)					0.27 (0.95)		-0.04 (0.93)
	Model 6									
Türkmenistan	Model 1	0.86*** (0.00)	-13.74*** (0.00)	0.11 (0.76)						0.53*** (0.00)
	Model 2	0.83*** (0.00)	-15.25*** (0.00)		-0.69 (0.33)					0.63*** (0.00)
	Model 3	0.67*** (0.00)	-15.97*** (0.00)			0.54 (0.19)				0.51*** (0.00)
	Model 4	0.88*** (0.00)	-13.98*** (0.00)				-0.22 (0.64)			0.47*** (0.00)
	Model 5	0.86*** (0.00)	-13.81*** (0.00)					-0.30 (0.71)		0.51*** (0.00)

	Model 6	0.93*** (0.00)	-14.19*** (0.00)				-0.74 (0.67)	0.56*** (0.00)
	Model 1	-0.88 (0.38)	-5.42 (0.38)	-0.27 (0.8)				0.71*** (0.00)
	Model 2	-0.34 (0.57)	-4.60 (0.24)		-0.34 (0.35)			0.78*** (0.00)
	Model 3	-0.54 (0.42)	0.76 (0.86)			-0.21 (0.87)		0.60*** (0.00)
<i>Panel ($\hat{\beta}_{MG}$)</i>	Model 4	0.07 (0.87)	-0.60 (0.58)				-1.12 (0.42)	0.54*** (0.00)
	Model 5	-0.76 (0.25)	-1.75 (0.70)				-0.85 (0.46)	1.07* (0.05)
	Model 6	-0.57 (0.44)	-4.07 (0.37)					-2.91** (0.03) 1.05* (0.05)

***, ** ve *; Parametrelerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8'deki bulgulara göre, Türkiye'de katılım ve hesap verebilirliğin doğrudan yabancı yatırımları beklentilerin aksine azalttığı görülmektedir. Politik istikrardaki iyileşmenin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırımları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemediği görülmüştür. Hükümet etkinliğinin ve devletin düzenleme işlevindeki kalitenin artmasının doğrudan yabancı yatırımları Özbekistan'da beklentilerle uyumlu şekilde artırdığı, Azerbaycan'da ise beklentilerin aksine azalttığı belirlenmiştir. Yolsuzluğun kontrolüne yönelik çabaların doğrudan yabancı yatırımları Özbekistan'da azalttığı görülmüştür. Son olarak hukukun üstünlüğündeki olumlu gelişmelerin doğrudan yabancı yatırımları Kazakistan ve Özbekistan'da azalttığı belirlenmiştir. Subasat ve Bellos (2013) tarafından yapılan çalışma bulgularıyla paralellik gösteren bu sonuç genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için bazı iyi yönetim alt bileşenlerinin doğrudan yabancı yatırımları olumlu etkileme noktasında geçerli olmadığı yorumu yapılabilir. Ayrıca bu sonuçlar, yeterince kurumsallaşmayan ülkelerde rant kollama faaliyetlerinin sadece yozlaşmış politika yapıcı ve uygulayıcıları tarafından değil, aynı zamanda büyük şirketler tarafından da yürütüldüğü noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Çünkü zayıf bir yönetim yapısı, çok uluslu şirketlere rant kollama faaliyetleri için uygun bir ortam sağlayabilir (Subasat & Bellos, 2013). Böylesi bir ortamda yöneticiler çok uluslu şirketleri kayırma eğiliminde olurken şirketler de aynı zamanda rant kollama faaliyetleri için yatırım yaptıkları yerel çevreyi şekillendirme eğilimine girebilmektedirler (Li, 2005). Çalışmada 2008 krizi kukla değişkeninin katsayısının pozitif çıkmış olması, krizle birlikte bu ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımlarda bir artışın yaşandığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye kiriz döneminde dahi yabancı firmalar için cazip yatırım ortamı olabilmıştır.

İnsani gelişmişlik endeksinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı modellere ait bulgular Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Panel eşbütünleşme katsayısı tahmini sonuçları (bağımlı değişken: HDI)

	Modeller	GDPPC	VA	PS	GE	RQ	CC	RL	K2008
	Model 7	-0.02*** (0.00)	0.0006 (0.98)						0.02*** (0.00)
	Model 8	-0.03*** (0.00)		0.09*** (0.00)					0.01 (0.10)
Azerbaycan	Model 9	-0.02*** (0.00)			-0.02 (0.57)				0.03*** (0.00)
	Model 10	-0.03*** (0.00)				-0.02 (0.84)			0.04*** (0.00)
	Model 11	-0.03*** (0.00)					-0.10* (0.06)		0.03*** (0.00)
	Model 12	-0.02** (0.02)						-0.05 (0.52)	0.03*** (0.00)
	Model 7	-0.03*** (0.00)	-0.22*** (0.00)						0.02*** (0.00)
	Model 8								
Kazakistan	Model 9	-0.03*** (0.00)			0.02 (0.47)				0.01** (0.02)
	Model 10								
	Model 11	-0.03*** (0.00)					0.03 (0.23)		0.01** (0.03)
	Model 12	-0.02*** (0.00)						-0.03 (0.42)	0.02** (0.01)
	Model 7	-0.26*** (0.00)	-0.31 (0.12)						0.074 (0.37)

Kırgızistan	Model 8	-0.25*** (0.00)	-0.21 (0.14)		0.16** (0.03)
	Model 9	-0.33*** (0.00)	0.07 (0.75)		0.11* (0.06)
	Model 10	-0.24*** (0.00)		-0.46*** (0.00)	0.11** (0.02)
	Model 11	-0.32*** (0.00)		-0.41* (0.06)	0.11** (0.01)
	Model 12	-0.37*** (0.00)			-0.29* (0.05) 0.09** (0.04)
Özbekistan	Model 7	0.06*** (0.00)	0.06** (0.01)		0.009 (0.42)
	Model 8	-0.001 (0.90)	0.06*** (0.00)		0.007 (0.43)
	Model 9	0.02** (0.02)		0.11*** (0.00)	-0.0006 (0.95)
	Model 10	0.04*** (0.00)		0.06** (0.01)	-0.001 (0.91)
	Model 11	0.04*** (0.00)		0.11** (0.02)	0.01 (0.36)
	Model 12	0.03*** (0.00)			0.09* (0.05) 0.002 (0.87)
Tacikistan	Model 7	0.04*** (0.00)	-0.08*** (0.00)		0.009*** (0.00)
	Model 8	0.04*** (0.00)	0.04** (0.01)		0.009 (0.28)
	Model 9	0.05*** (0.00)		-0.07 (0.11)	0.01 (0.32)
	Model 10	0.04*** (0.00)		-0.10 (0.32)	0.02** (0.01)
	Model 11	0.04*** (0.00)		-0.03 (0.34)	0.01* (0.08)
	Model 12	0.04*** (0.00)			-0.08** (0.01) 0.01 (0.14)
Türkiye	Model 7	0.11*** (0.00)	-0.26*** (0.00)		-0.009 (0.44)
	Model 8	0.07** (0.03)	-0.04* (0.09)		0.002 (0.90)
	Model 9	0.17*** (0.00)		-0.45** (0.01)	0.006 (0.71)
	Model 10	0.13** (0.01)		-0.35** (0.04)	0.004 (0.81)
	Model 11				
	Model 12				
Türkmenistan	Model 7				
	Model 8				
	Model 9	-0.06*** (0.00)		0.07* (0.07)	0.01 (0.31)
	Model 10	-0.13*** (0.00)		-0.13*** (0.00)	0.10*** (0.00)
	Model 11				
	Model 12				
Panel ($\hat{\beta}_{MG}$)	Model 7	-0.006 (0.87)	-0.12** (0.04)		0.01*** (0.00)
	Model 8	-0.004 (0.87)	-0.01 (0.80)		0.01*** (0.00)
	Model 9	0.01 (0.78)		0.03 (0.28)	0.01*** (0.00)
	Model 10	-0.02 (0.61)		-0.13 (0.17)	0.04** (0.03)
	Model 11	-0.002 (0.96)		-0.01 (0.87)	0.01*** (0.00)
	Model 12	0.01 (0.45)			-0.14* (0.05) 0.01** (0.02)

***, ** ve *; Parametrelerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 9'daki bulgulara göre, iyi yönetim göstergelerinden katılım ve hesap verebilirliğin artmasının insani gelişmişlik seviyesini Özbekistan'da yükselttiği, diğer ülkelerde azalttığı ya da istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Politik istikrardaki iyileşmenin insani gelişmişlik düzeyini Azerbaycan ve Tacikistan'da artırdığı, diğer ülkelerde azalttığı ya da istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Hükümet etkinliğinin insani gelişmişliği Özbekistan ve Türkmenistan'da artırdığı, diğer ülkelerde azalttığı ya da istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Devletin düzenleme işlevindeki kalitenin artmasının insani gelişmişlik seviyesini Özbekistan'da artırdığı, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan'da azalttığı belirlenmiştir. Yolsuzluğun kontrolünün ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesinin, insani gelişmişlik seviyesini Özbekistan'da artırdığı, diğer ülkelerde azalttığı ya da istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bazı iyi yönetim göstergelerinin bazı ülkelerde insani gelişme değişkeni ile anlamsız veya negatif ilişki

içerisinde olması, zayıf bir yönetim ortamından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim zayıf bir yönetim ortamında başarılı kamu mali politikalarının oluşturulması ve uygulanması güç olduğu gibi yasal ve kurumsal düzenlemelerin hayata geçirilmesi de mümkün olmamaktadır. Kayıt dışı ekonominin arttığı, vergi gelirlerinin azaldığı, rasyonel harcama politikalarının uygulanmadığı ve kaynak tahsisinde etkinliğin bozulduğu böylesi bir yapıda kamusal hizmetlerin kalitesinin düşmesi, tüm toplum yerine bazı kesimlere daha fazla kazanç sağlanması ve verimlilik kazanımları yaratacak eğitim ile sağlık gibi insani gelişme bileşenlerinin olumsuz etkilenmesi söz konusu olabilmektedir. 2008 krizi kukla değişkeninin, panelin geneli için olan katsayılarının pozitif çıkmış olması, bu ülkelerde krizden sonra insani gelişmişlik seviyesinin yükselmeye başladığına işaret etmektedir.

Kişi başına düşen milli gelirin bağımlı değişken olduğu modellere ait bulgular Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Panel eşbütünleşme katsayısı tahmini sonuçları (bağımlı değişken: GDPPC)

Modeller	FDI	HDI	VA	PS	GE	RQ	CC	RL	K2008
Azerbaycan	Model 13	-0.07 (0.21)	-4.51***(0.00)	0.81*** (0.00)					1.57*** (0.00)
	Model 14	-0.02 (0.76)	-5.09***(0.00)		0.54* (0.08)				1.20*** (0.00)
	Model 15	-0.14** (0.01)	-3.35***(0.00)			-0.90***(0.00)			1.46*** (0.00)
	Model 16	-0.07 (0.28)	-5.42*** (0.00)				-1.76** (0.04)		1.67*** (0.00)
	Model 17								
	Model 18	-0.08 (0.16)	-2.47 (0.10)					-1.76***(0.00)	1.47*** (0.00)
Kazakistan	Model 13	-0.03* (0.07)	-2.55*** (0.00)	-0.558 (0.39)					0.97*** (0.00)
	Model 14	-0.03* (0.08)	-2.36***(0.00)		-0.10 (0.58)				0.98*** (0.00)
	Model 15	-0.03* (0.05)	-1.66* (0.06)			-0.28 (0.30)			1.01*** (0.00)
	Model 16	-0.03 (0.10)	-2.15** (0.02)				-0.25 (0.47)		0.98*** (0.00)
	Model 17								
	Model 18	-0.03** (0.01)	-1.27* (0.07)					-0.73***(0.00)	1.11*** (0.00)
Kırgızistan	Model 13	-0.06* (0.07)	-0.31 (0.29)	0.69** (0.01)					0.87*** (0.00)
	Model 14	-0.02 (0.22)	-0.22 (0.20)		0.62*** (0.00)				0.55*** (0.00)
	Model 15	-0.07 (0.12)	-0.05 (0.88)			0.39 (0.40)			0.92*** (0.00)
	Model 16	-0.08** (0.02)	0.26 (0.51)				0.65* (0.08)		0.85*** (0.00)
	Model 17								
	Model 18	-0.07** (0.01)	-0.37 (0.15)					0.56*** (0.00)	0.96*** (0.00)
Özbekistan	Model 13	0.03 (0.74)	2.59 (0.58)	-0.17 (0.65)					0.79** (0.02)
	Model 14	0.02 (0.73)	-0.34 (0.86)		0.22 (0.35)				0.84*** (0.00)
	Model 15								
	Model 16	0.10*** (0.00)	5.88*** (0.00)				-1.01***(0.00)		0.67*** (0.00)
	Model 17	0.03 (0.66)	2.36 (0.19)				-1.06** (0.03)		0.81*** (0.00)
	Model 18	0.05 (0.52)	0.75 (0.78)					-0.08 (0.88)	0.93*** (0.00)
Tacikistan	Model 13	0.01 (0.36)	2.69 (0.33)	0.20 (0.44)					0.75*** (0.00)
	Model 14	0.01 (0.37)	0.71 (0.35)		-0.006 (0.93)				0.85*** (0.00)
	Model 15								
	Model 16	0.02** (0.04)	0.20 (0.70)				0.64* (0.06)		0.85*** (0.00)
	Model 17	0.02 (0.11)	-0.34 (0.59)				-0.24** (0.04)		0.91*** (0.00)
	Model 18	0.01 (0.36)	0.76 (0.18)					0.15 (0.20)	0.86*** (0.00)
Türkiye	Model 13	0.08** (0.02)	0.41 (0.76)	0.57 (0.11)					0.37*** (0.00)
	Model 14	0.06** (0.03)	-2.60***(0.00)		-0.14***(0.00)				0.51*** (0.00)
	Model 15	0.06* (0.07)	-1.05 (0.44)			0.43 (0.65)			0.41** (0.01)

	Model 16	0.05 (0.13)	-0.64 (0.50)		0.82 (0.16)		0.39*** (0.00)
	Model 17	0.05 (0.15)	-0.71 (0.55)		0.63 (0.34)		0.40*** (0.00)
	Model 18	0.09** (0.02)	-0.03 (0.97)			0.94 (0.20)	0.38*** (0.00)
	Model 13	0.27* (0.05)	6.33*** (0.00)	0.30 (0.15)			0.91*** (0.00)
	Model 14						
Türkmenistan	Model 15	0.28 (0.10)	5.33 (0.10)		0.15 (0.57)		0.72*** (0.00)
	Model 16	0.27** (0.03)	5.52*** (0.00)		0.30* (0.09)		0.80*** (0.00)
	Model 17						
	Model 18	0.30** (0.03)	6.14*** (0.00)			1.00 (0.33)	0.53 (0.11)
	Model 13	0.01 (0.73)	0.63 (0.68)	0.28 (0.16)			0.83*** (0.00)
	Model 14	0.01 (0.46)	-0.94 (0.39)	0.08 (0.67)			0.86*** (0.00)
	Model 15	-0.01 (0.81)	-0.99 (0.26)		0.29 (0.20)		0.85*** (0.00)
Panel (β_{MC})	Model 16	0.02 (0.59)	0.45 (0.80)		0.02 (0.95)		0.78*** (0.00)
	Model 17	-0.008 (0.77)	-0.11 (0.93)			-0.03 (0.91)	0.84*** (0.00)
	Model 18	0.02 (0.62)	-0.37 (0.53)			0.05 (0.88)	0.89*** (0.00)

***, ** ve *; Parametrelerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 10'daki bulgulara göre, katılım ve hesap verebilirlik ile politik istikrardaki iyileşme Azerbaycan ve Kırgızistan'da, devletin düzenleme işlevindeki kalitenin Kırgızistan ve Tacikistan'da, hukukun üstünlüğünü tesis etmeye ilişkin çabaların Kırgızistan'da kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılayı beklentiler yönünde artırdığı tespit edilmiştir. Ancak beklentilerin aksine politik istikrardaki iyileşmenin Türkiye'de, hükümetin etkinliğine ilişkin olumlu gelişmelerin Azerbaycan'da, devletin düzenleme işlevindeki kalitenin Azerbaycan ve Özbekistan'da, yolsuzluğun kontrolüne yönelik adımların Özbekistan ve Tacikistan'da, hukukun üstünlüğünün Azerbaycan ve Kazakistan'da kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Bu noktada iyi yönetim göstergelerinin kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki olumsuz etkisi, Mira ve Hammadache (2017)'nin görüşleri ekseninde açıklanabilir. Mira ve Hammadache (2017) öne sürdükleri tezlerinde, sosyal ve ekonomik açıdan belirli bir düzeye ulaşmayan ülkelerde iyi yönetim uygulamalarının geçerli olmayacağını savunmuşlardır. Bununla birlikte iyi yönetim göstergeleri ile kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkinin negatif çıkması, analize dâhil edilen ülkelerin yeterince kurumsallaşmadıkları şeklinde yorumlanabilir (Almohammed & Ekşi, 2021). Son olarak 2008 krizi kukla değişkeninin katsayısının pozitif çıkmış olması, bu ülkelerde krizden sonra kişi başına düşen milli gelirin artmaya başladığını göstermektedir.

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İyi yönetim göstergeleri katılımcı, kapsayıcı, eşitlikçi, fikir özgürlüğü, hesap verebilir ve hukukun üstün olduğu bir yapının tesis edilmesine imkân tanımakla birlikte yolsuzluğun kontrol edilip azaltılmasını, siyasi istikrarın sağlanmasını ve karar alma sürecinin şeffaf ve katılımcı bir yapıda olmasını mümkün kılmaktadır. Toplumun mevcut ve gelecek döneme ilişkin beklentilerini olumlu etkileyen bu süreç, ekonomik ve sosyal açıdan etkin işleyen bir model ortaya çıkarmaktadır. Böylesi bir yapıda devletin ve diğer alt yönetim birimlerinin kamuya karşı sorumluluk üstlenmesi sağlanarak kalkınma süreci desteklenebilmektedir. Bu temel varsayımdan hareketle yapılan çalışmada, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'de iyi yönetim göstergelerinin seçili göstergeler üzerindeki etkileri, 2004-2020 dönemi için panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Analiz bulgularına göre insani gelişmişlik seviyesinin artışında; Azerbaycan'da politik istikrarın, Özbekistan'da kişi başına düşen milli gelir ve tüm iyi yönetim göstergelerinin, Tacikistan'da kişi başına düşen milli gelir ile politik istikrarın, Türkiye'de kişi başına düşen milli gelirin ve Türkmenistan'da ise hükümetin etkinliğinin önemli birer faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Azerbaycan'da hesap verebilirlik ve politik istikrarın, Kırgızistan'da yolsuzluğun kontrolü hariç diğer tüm iyi yönetim göstergelerinin, Özbekistan ve Türkmenistan'da doğrudan yabancı yatırımlar ve insani gelişmişlik seviyesinin, kişi başına düşen milli geliri pozitif etkileyen faktörler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların, kişi başına düşen milli geliri pozitif etkilediği belirlenmiştir. İyi yönetim göstergeleri yoluyla kişi başına düşen milli geliri artırma noktasında en başarılı ülkeler Kırgızistan ve Tacikistan olmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgularımız, literatürde Almohammed ve Ekşi (2021), Mira ve Hammadache (2017), Özek (2020) ve Subasat ve Bellos (2013) tarafından yapılan çalışma bulgularıyla kısmen paralellik göstermektedir.

Çalışmamızda elde edilen sonuçlar, literatürde iyi yönetim kazanımlarının ekonomik ve sosyal etkilerinin pozitif olduğuna ilişkin sonuçlarla kısmen paralellik gösterse de iyi yönetim uygulamalarının ekonomik ve sosyal etkilerinin negatif olduğuna da işaret etmektedir. Analize dâhil edilen ülkelerin yeterince kurumsallaşmadıkları şeklinde yorumlanabilen bu sonucun, kötü yönetimin özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde kalıcı bir sorun olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra verilen bağımsızlık vaadine rağmen bu ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi engelleyen bir dizi yönetsel sorunlar kalıcı olmuştur. Bu anlamda otoriterliğin yaygın olduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde birçok lider, uzun süre iktidarda kalmak amacıyla siyasi muhalefeti ve sivil toplumu bastırma yoluna gitmiştir. Bu durum ise şüphesiz iyi işleyen bir demokrasinin temeli olan kontrol ve dengelerin zayıflamasına yol açmıştır. Bir diğer önemli sorun ise hükümetin ve toplumun çeşitli düzeylerine nüfuz eden yolsuzluklardır. Yolsuzluk uygulamaları, hukukun üstünlüğünü zayıflatarak ekonomik kalkınmayı engellemekte ve sosyal eşitsizliği artırmaktadır. Böylesi bir yapıda kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirliğin olmayışı, zimmete para geçirme ve rüşvetin yaygın olduğu bir ortamı teşvik etmektedir. Ülkelerin kurumsallaşmalarını engelleyen bu tür gelişmeler, iyi yönetim uygulamalarının ekonomik ve sosyal yapı üzerinde olumlu etki yaratmalarını önemli düzeyde güçleştirmektedir.

Ampirik analizlerde ulaşılan kanıtlara dayanarak; Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmek için kişi başına düşen milli gelirlerini artırmaya yönelik girişimlerin yanında, insani gelişmişlik seviyelerini ve iyi yönetim kalitelerini artırıcı önlemleri de almalarının bir gereklilik olduğu söylenebilir. İncelenen ülkelerde insani gelişmişliğin iyileştirilmesi için ise ilgili ülke hane halkı harcanabilir gelir düzeylerini artırmanın yanında, yönetim kalitelerini de artırmaya odaklanmalarının elzem olduğu ifade edilebilir. Ayrıca ülkelerin insani gelişmişlik seviyesi ve iyi yönetim kriterlerine uyumunun da vatandaşların gelirini ve refahını artıracığı unutulmamalıdır. Ancak sadece ülkedeki toplam milli gelirin veya kişi başına düşen milli gelirin artırılması değil, elde edilen gelirin adil bölüşümü de sağlanmalıdır. Bu noktada ülkelerdeki ekonomik ve sosyal yapının sağlamlştırılması, iyi yönetim uygulamalarına ilişkin yeni çerçevenin bir sonucu olacaktır. Yeni çerçeve ise ulusal ve yerel düzeyde şeffaf, katılımcı, kapsayıcı, hukukun üstünlüğünün tesis edildiği, bürokrasi ve yargının siyasallaşmadığı bir yapının teşvik edilmesi taahhüdüne dayanmalıdır. Aksi takdire bürokrasi ve yargının siyasallaştığı, hesap verebilirlikten uzaklaştığı, şeffaflığın sağlanamadığı, yolsuzluğun olağan kabul edildiği ve hükümet etkinliğinin kalmadığı bir ortamda oluşan zayıf ekonomik ve sosyal yapı, dinamik bir ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma sürecini işlevsizleştirecektir.

Çalışmamızın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkmenistan'a ait veri kısıtı nedeniyle 2004-2020 dönemi verileriyle analiz yapılmıştır. İyi yönetimin sosyal ve ekonomik etkileri ise doğrudan yabancı yatırım, insani gelişme seviyesi ve kişi başı milli gelir çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak iyi yönetim uygulamalarının borçlanma, ticaret hacmi, işsizlik, enflasyon, döviz kuru, finansal gelişme, yoksulluk ve gelir dağılımı gibi göstergeler üzerinde de etkili olması muhtemeldir. Bu nedenle, aynı ülke grubu için gelecek çalışmalarda diğer ekonomik ve sosyal göstergelerden yararlanılabilir.

Ayrıca bu koşullar altında geçiş ve gelişmekte olan diğer ülke grupları da gelecek çalışmalara konu olabilir. Bu durum, farklı ülke grupları için farklı politika önerilerinin geliştirilmesine ve ülkelere özgü kurumsal faktörlerin belirlenmesine olanak sağlayabilir.

6. Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origin of power, prosperity and poverty*. Profile Books Ltd.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2010). Why is Africa poor? *Economic History of Developing Regions*, 25(1), 21-50. <https://doi.org/10.1080/20780389.2010.505010>
- Acet, H., Ashurov, E., & Qhatır, A. Q. (2020). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Orta Asya ülkeleri örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 391-402.
- Addison, T., & Heshmati, A. (2003). The new global determinants of FDI flows to developing countries: The importance of ICT and democratisation. *World Institute for Development Economics Research*, No. 2003/45.
- Ahmad, Z., & Saleem, A. (2014). Impact of governance on human development. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 8(3), 612-628.
- Al-Marhubi, F. (2004). The determinants of governance: A cross-country analysis. *Contemporary Economic Policy*, 22(3), 394-406. <https://doi.org/10.1093/cep/byh029>
- Almohammed, H., & Ekşi, İ. H. (2021). Is governance effective in economic growth? Evidence from MSCI countries. *Hitit Journal of Social Sciences*, 14(1), 40-55. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.926999>
- Al-Naser, M., & Hamdan, A. (2021). The impact of public governance on the economic growth: Evidence from Gulf Cooperation Council countries. *Economics and Sociology*, 14(2), 85-110. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2021/14-2/5>
- Baltagi, B., Feng, Q., & Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, 170(1), 164-177. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2012.04.004>
- Banerjee, A., & Carrion-i-Sivestre, J. L. (2017). Testing for panel cointegration using common correlated effects estimators. *Journal of Time Series Analysis*, 38(4), 610-636. <https://doi.org/10.1111/jtsa.12234>
- Bellos, S., & Subasat, T. (2012). Governance and foreign direct investment: A panel gravity model approach. *International Review of Applied Economics*, 26(3), 303-328. <https://doi.org/10.1080/02692171.2011.587110>
- Boeninger, E. (1992). Governance and development: Issues and constraints. *The World Bank Economic Review*, 5(1), 267-288. https://doi.org/10.1093/wber/5.suppl_1.267
- Brautigam, D. (1991). *Governance and economy: A review*. World Bank Policy Research Working Paper, No. 815.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>

- Cheema, G. S. (2005). *Building democratic institutions: Governance reform in developing countries*. Kumarian.
- Cuervo-Cazurra, A. (2008). Better the devil you don't know: Types of corruption and FDI in transition economies. *Journal of International Management*, 14(1), 12-27. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2007.02.003>
- Davis, T. (2017). Good governance as a foundation for sustainable human development in Sub-Saharan Africa. *Third World Quarterly*, 38(3), 636-654. <https://doi.org/10.1080/01436597.2016.1191340>
- Dixit, A. (2009). Governance institutions and economic activity. *American Economic Review*, 99(1), 5-24.
- Dunning, J. (2003). *Determinants of foreign direct investment globalization induced changes and the roles of FDI policies*. The World Bank.
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). *Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator*. MPRA Paper No. 17692.
- Engle, R., & Granger, C. (1987). Cointegration and error-correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Fukuyama, F. (2013). *What is governance?* Center for Global Development Working Paper, No.314.
- Globerman, S., & Shapiro, D. (2003). Governance infrastructure and US foreign direct investment. *Journal of International Business Studies*, 34(1), 19-39.
- Globerman, S., & Shapiro, D. (2002). Global foreign direct investment flows: The role of governance infrastructure. *World Development*, 30(11), 1899-1919. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00110-9](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00110-9)
- Granger, C., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(74\)90034-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(74)90034-7)
- Grief, A. (1994). Cultural belief and the organization of the society: A historical and theoretical reflection on collectivist and individualist societies. *The Journal of Political Economy*, 102(05), 912-915.
- Grindle, M. (2014). Good enough governance: Poverty reduction and reform in developing countries. *Development Policy Review*, 17(4), 525-548. <https://doi.org/10.1111/j.0952-1895.2004.00256.x>
- Habib, M., & Zurawicki, L. (2002). Corruption and foreign direct investment. *Journal of International Business Studies*, 33(2), 291-307.
- Hall, R., & Jones, C. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116.
- Han, X., Khan, H., & Zhuang, J. (2014). *Do governance indicators explain development performance? A cross-country analysis*. ADB Economics Working Paper Series, No. 417.
- Hanayi, O. (2019). Turkic Republics in the twenty-seventh year of independence. *Eurasian Research Journal July 1*(2), 85-87.
- Huang, C., & Ho, Y. (2017). Governance and economic growth in Asia. *North American Journal of Economics and Finance*, 39, 260-272.

- Islam, R., & McGillivray, M. (2020). Wealth inequality, governance and economic growth. *Economic Modelling*, 88, 1-13.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Zoido-Lobaton, P. (1999). *Governance matters*. World Bank Research Series, No. 2196.
- Kaufmann, D., & Kraay, A. (2007). *Governance indicators: Where are we, where should we be going?* Policy Research Working Paper, No. 4370.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *The worldwide governance indicators methodology and analytical issues*. Policy Research Working Paper, No. 5430.
- Khouya, M., & Benabdelhadi, A. (2020). Good governance and its impact on economic development: A systematic literature review. *International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management & Economics*, 1(1), 47-67.
- Khushnood, E., Channa, Z. H., Bhutto, M., & Erri, M. A. (2020). Impact of good governance indicators on the inflow of foreign direct investment (FDI) in Pakistan. *NICE Research Journal*, 13(2), 69-83. <https://doi.org/10.51239/nrjss.v0i0.175>
- Kraipornsak, P. (2018). Good governance and economic growth: An investigation of Thailand and selected Asian countries. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 6(1), 93-106.
- Landell-Mills, P., & Serageldin, I. (1991). Governance and the development process. *World Bank Finance and Development*, 28 (3), 14-17.
- Li, S. (2005). Why a poor governance environment does not deter foreign direct investment: The case of China and its implications for investment protection. *Business Horizons*, 48(4), 297-302. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2004.06.002>
- Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Mengistu, A. A., & Adhikary, B. K. (2011). Does good governance matter for FDI inflows? Evidence from Asian economies. *Asia Pacific Business Review*, 17(3), 281-299. <https://doi.org/10.1080/13602381003755765>
- Mira, R., & Hammadache, A. (2017). Good governance and economic growth: A contribution to the institutional debate about state failure in Middle East and North Africa. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(3), 107-120. <https://doi.org/10.1080/25765949.2017.12023313>
- Noorbakhsh, F., Paloni, A., & Youssef, A. (2001). Human capital and FDI inflows to developing countries: New empirical evidence. *World Development*, 29(9), 1593-1610. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00054-7](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00054-7)
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University.
- North, D.C., & Thomas R.P. (1973). *The rise of the western world: A new economic history*, Cambridge University Press.
- North, D.C. (1991). Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.
- Ofori, I. K., & Asonngu, S. A. (2021). *Foreign direct investment, governance and inclusive growth in Sub-Saharan Africa*. European Xtramile Centre of African Studies Workin Paper, No: WP/21/038.

- Özdemir, D., & İmamoğlu, İ. K. (2021). Yönetişim göstergeleri ve büyüme: Gelişmiş ve gelişmekte olan G20 ülkeleri için bir nedensellik analizi. *International Journal of Economics, Business and Politics*, 5(1), 113-135. <https://doi.org/10.29216/ueip.878932>
- Özek, Y. (2020). Political stability and economic growth relation: The case of Turkey and Turkic Republics. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 7(3), 263-273.
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. University of Cambridge Working Paper.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Smith, L. V., & Yamagata, T. (2013). Panel unit root tests in the presence of a multifactor error structure. *Journal of Econometrics*, 175(2), 94-115. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2013.02.001>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 365-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- René C., Mollick, A. V., & Saucedo, E. (2019). Foreign direct investment in Mexico, crime, and economic forces. *Contemporary Economic Policy*, 37(1), 68-85. <https://doi.org/10.1111/coep.12401>
- Rodrick, D., & Subramanian, A. (2003). The primacy of institutions (and what this does and does not mean). *Finance and Development*, 40(2), 31-34.
- Romer, D. (2001). *Advanced macroeconomics*. McGraw-Hill Higher Education.
- Romer, P. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Rostow, W. W. (1966). National markets and economic growth. *Thunderbird International Business Review*, 8(1), 5-6.
- Samami, A. J., & Ariani, F. (2010). Governance and FDI in MENA region. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 4(10), 4880-4882.
- Sameti, M., Ranjbar, H., & Mohseni, F. (2012). The effect of good governance indicators on human development index: The case of ASEAN countries. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 1(4), 183-223.
- Siddiqui, D. A., & Ahmed, Q. M. (2009). *Institutions and economic growth: A cross country evidence*. MPRA, No: 19747.
- Subasat, T., & Bellos, S. (2013). Governance and foreign direct investment in Latin America: A panel gravity model approach. *Latin American Journal of Economics*, 50(1), 107-113.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 38(2), 311-323.
- The World Bank. (1992). *Governance and development*. The World Bank.
- The World Bank. (1994). *Governance: The World Bank's experience*. The World Bank.
- The World Bank (2021a). Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> adresinden 05.06.2021 tarihinde erişilmiştir.

- The World Bank (2021b). GDP per capita, PPP (current international \$). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?view=chart> adresinden 05.06.2021 tarihinde erişilmiştir.
- The World Bank (2021c). Worldwide Governance Indicators. <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/worldwide-governance-indicators> adresinden 05.06.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Tsegaw, P. C. (2020). The nexus between good governance indicators and human development index in Africa: An econometric analysis. *Journal of Public Administration and Governance*. 10(2), 1-19.
- Turner, K. (2011). The importance of good governance in achieving economic growth for developing nations: An analysis of Sub-Saharan Africa. *Bryant Economic Research Paper*, 4(4), 1-16.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2021). Human Development Index (HDI). <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> adresinden 05.06.2021 tarihinde erişilmiştir.
- United Nations (2017). *The Sustainable Development Goals Report*. New York.
- Zhang, K. H., & Markusen, J. R. (1999). Vertical multinationals and host-country characteristics. *Journal of Development Economics*, 59(2), 233-252. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(99\)00011-5](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(99)00011-5)